

1920 har etatsraad Poul Andræ udgivet 3. bd. af sin moders, *Geheimeraadinde Andræs dagbøger*, omfattende tiden fra mai 1857 til novbr. 1863. De to tidligere bind af dagbøgerne, der begynder med 15. maj 1855, er blevet omtalt i dette tidsskrifts 8. R V, 463—465 af M. Rubin og VI, 527—529 af Aage Friis, og til den omtale, de dær har fundet, maa der her i det hele henvises. Fru Andræ har begyndt sin dagbogsførelse paa et tidspunkt, da hendes mand allerede i nogen tid, siden 12. decbr. 1854, havde været finansminister i ministeriet P. G. Bang, da hans politiske indflydelse var i en jævn og stadig vækst, som førte til, at han 18. oktbr. 1856 blev konseilspræsident. Dog kun for kort tid, thi allerede 13. maj 1857 afgav han konseilspræsidiets til Hall, og 10. juli 1858 udtraadte han ogsaa som finansminister af ministeriet. Det er denne sidste periode af Andræs ministertid, det 3. bind omfatter, og saa dertil tiden til novbr. 1863. Det er derfor ikke mærkeligt, at dette bind i indhold og værdi er væsentligt ringere end de to foregaaende. Hvad der giver fru Andræs dagbøger historisk kildeværdi er naturligvis, at hun var fortrinligt underrettet, saalænge Andræ var minister, og da kunde have meget at fortælle; i dette 3. bind viser det sig, at da Andræ i juli 1858 endelig har afsagt sig al del i regeringsmagten, hører ogsaa meget hurtigt fru Andræ op med at have noget særligt interessant at betro sin dagbog. Nu og da tager hun dagbogsførelsen op igen; men nytårsdag 1863 maa hun, sikkert i et udbrud af skuffet kvindelig forfængelighed, notere: »den store gratulation er bortfalden. Her var kun Krieger, de Coninck, Fanny og Vedel«; hun fortsætter da ganske vist, at »i denne bog, som bliver begyndt 22. januar 1863, har jeg besluttet at skrive et par linier hver dag om alt ubetydeligt, som hænder,« men denne resignation kan hun dog i virkeligheden kun gennemføre — og det endda kun med store mellemrum — for januar og de første dage af februar 1863, saa kommer et stort spring, først i oktbr. og novbr. 1863 gør hun atter nogle faa notitser. Det samme er i virkeligheden tilfældet ogsaa for de foregaaende aar siden juli 1858; siden da henvender hun sig kun nu og da til sin dagbog; der er maaneder, hvor hun intet har at indføre deri. For den tid, hvor hun endnu er i kontakt med det politiske liv, giver hendes optegnelser og meddelelser rigelig anledning til den bemærkning, at hun selv og de mænd, der i opfattelse stod hende nærmest, Andræ og Krieger, udgjorde en i visse henseender fasttømret klike, der ikke lod nogen lejlighed forsømt til at vise deres foragt for og udøve deres magt over kongen og hans hele hof. Det skal ikke benægtes, at der i disse mænds hævde af ministeriets myndighed selv ind i kongens mest personlige forhold

med dertil hørende stadige trusler om demission, var noget ideelt, noget i retning af, at tiden nu engang var til at lære kongen, at han saa at sige intet kunde foretage sig, selv ikke i sit private liv, uden at han havde ministeriets billigelse, den konstitutionelle kontrasignatur deraf. Men alligevel bliver det dog ejendommeligt at se den haardhed, hvormed disse saakaldte liberale ministre vilde tvinge kongen til at underlægge sit hele liv eller i det mindste sit hele hofceremoniel deres forgodtbefindende. Og det var endda en konge som Frederik 7., en mand, hvis tragten dog mest gik ud paa, at han vilde vise sig som en trofast forfægter af den junigrundlov, han selv havde udstedt, som han selv af egen fri vilje havde givet sit folk, saavidt han forstod. De ministre, han fik i kraft af selve denne grundlov, viklede ham ind i en ved hans ægteskabelige forbindelse med grevinde Danner stedse mere utaalelig stilling; højtbegavede mænd som Andræ og Krieger, for ikke at tale om de damer, der, som fru Andræ og fru Heiberg hørte til deres kreds, ansaa det virkelig for en væsentlig del af deres livsopgave at hindre grevinden i at opnaa nogensomhelst offentlig anerkendelse som kongens hustru, hvor meget og hvor ofte kongen selv endog tryglede dem derom. I dette forhold var Hall den eneste, der dog viste nogen taktfuld forstaaelse. Det var ham pinligt, naar han efter sine strenge ministerkollegers paabud skulde forbyde kongen at se Scheele hos sig (12) eller at have et billede af ham ophængt paa Frederiksborgslot (38—39), endnu pinligere maatte det være ham, naar kongen krænket svarede, at han dog vel maatte have en vens billede ophængt i sit slot, naar han erklærede, at »min ven er han, min minister kan han aldrig blive, aldrig, aldrig, vor politik er grundforskellig.« Hvilken usigelig smaalighed hos Andræ og Krieger vidner det ikke om, at de ikke efter Halls opfordring vil være med til at lykønske kongen paa hans bryllupsdag (19), at de bliver yderst fornærmede over, at slotspræsten i Frederiksborg har nævnt grevinden, kongens hustru, i kirkebønnen, og forlanger, at Hall skal give ham en reprimande derfor (39—40); det er for en senere tids opfattelse ganske rørende at læse fru Andræs egen beretning om, hvorledes grevinden endnu i septbr. 1861, da Andræ var ganske sat ud af al politik, søgte ved en direkte henvendelse at bevæge ham til en mere venlig holdning. Hvilket naturligvis prellede af paa den dydige Andræ, saa vist som det vilde have været grevinden umuligt at forsone den endnu dydigere Krieger, der ogsaa bærede hende med sit, af fru Heiberg i alt fald ikke formindskede, had. Hall, bødkersøn som han var, forstod dog i alt fald fremfor disse brutale akademikere, at det ikke altid var passende at prokla-

mere en borgermoral overfor en konge, der med rette kunde paa-beraabe sig, at han altid handlede konstitutionelt, skønt han knapt begreb, hvad en konstitution var. Selve fru Andræs optegnelser viser, at kongens lykelige instinkt, hans brede og frie personlighed dog altid gav ham en vis overlegenhed over disse ministre, der saaledes vilde hovmesterere ham.

Kernen og glæden i fru Andræs dagbøger er iøvrigt torsdagsmiddagene; en tid lang havde fru den ære hver torsdag at se tre ministre ved sit bord. Det kom ganske af sig selv; allerede fra 1855 fik Hall den vane at komme om torsdagen og spise middag hos Andræ sammen med dennes svoger Hans Egede Schack, først i marts 1857 kom ogsaa Krieger til, og nu begynder torsdagsmiddagene store tid, der vedvarer til Andræs afgang juli 1858. Fra da af er Hall vel nu og da en torsdagsgæst, Krieger dog den eneste trofaste stamgæst; først efter 1864, maaske først efter Halls sygdom 1865 mødes de tre, nu noget medtagne storheder, atter regelmæssigt til torsdagsmiddagene, der nu bliver en fast sædvane lige til Halls slagtilfælde 1879; fra da af er Krieger atter ene torsdagsgæst endnu i mange aar, ligetil fru Andræs sygdom 1892 bragte ogsaa denne selskabelighed til ophør. Man kan forstaa, at P. Andræ har ladet *Andræs Torsdage i Samvær med Hall og Krieger*, oprindeligt et tillæg til 3. bd. af dagbøgerne, trykke som særligt skrift i 1920; han har rigtigt set, at der her var et udmærket emne for en menneskeskildring. Desværre er det ikke lykkedes forf. selv at faa noget rigtigt ud deraf; maaske er det materialets, hans egne ungdommelige optegnelser skyld; hans arbejde har i alt fald faaet en for spredt og anekdotmæssig karakter. Dets egentlige thema maatte være en udredning af, hvad der drog disse tre mænd stadig sammen i en ganske ejendommelig trang til og form for tankeudveksling, endskønt de hverken havde fælles politisk opfattelse, ej heller skyede endog ret skarpt at udtale deres kritik af hverandre. Det vil sige, denne skarpt udtalte kritik er dog saa at sige alene paa Kriegers og Andræs side; for Halls vedkommende ytrer den sig mere indirekte deri, at han hyggede sig bedst hos Andræ, var mest frittalende og charmerende, naar Krieger ikke var tilstede, og saa i den morsomme lille anekdote, som Hall selv beretter, om den gamle højesteretsadvokat Treschow, der 16. febr. 1860 møder Hall paa vej til Andræ, vil overtale ham til istedet for at gaa med hjem til sig og saa siger til ham: hvad vil De derud til Andræ? kom hjem og spis med mig; Andræ og Krieger, de er jo reent gale, det var nogle rare colleger, De havde dengang (III, 109). Mellem Krieger og Andræ var der trods al meningsforskel

om politiske spørgsmaal en sindsoverensstemmelse i en formening om, at en haardnakket fastholden ved teoretiske meninger, en vis stædig og noget sur karakterfasthed, parret med en afgjort tilbøjelighed til naar det var muligt at undgaa et politisk ansvar, var det ene rigtige politiske princip. Derimod staar Halls brede og optimistiske sindelag, hans ægte politiske sans for at finde en udvej, der af de to andre atter og atter karakteriseres som uvederhæftighed, og Halls mandige villighed til i tavshed at paatage sig et stort politisk ansvar. Selv trods P. Andræs naturlige lyst til at fremstille Andræ som den fremtrædende personlighed ved torsdagsmiddagen lyser dog Halls overlegenhed over hans skarpt kritiske venner. P. Andræ har faaet fat i, at det første spørgsmaal, torsdagsmiddagene rejser, er det: hvorledes dømte vel Hall selv om samværet hine torsdage? var de ham til behag eller til det modsatte? (III, 158). Men P. Andræ mener disse spørgsmaal tilstrækkeligt besvarede ved et par billetter fra Hall fra 1859 og 1861, hvor denne varmt beklager ikke at kunne komme. De er naturligvis lidet oplysende om hans virkelige stemning. Den har sikkert været forskellig til de forskellige tider. Snarest skulde jeg tro, at Hall i de aar, da hans egen førende stilling i dansk politik byggedes op og blev anerkendt, har søgt disse torsdags-sammenkomster for uden selv at sige formeget at høre de to andre kloge mænds argumenter for og imod, inden han selv tog standpunkt; 1860—1863 holdt han sig oftest borte. Efter 1865 havde sammenkomsterne helt skiftet karakter, nu var det ikke længere ledende politikere, men gamle kampfæller fra det svundne politiske liv, der mødtes. Netop de andre to fremragende mænds stadige kritik af og hakken paa Hall i de afgørende aar lader Halls personlige overlegenhed tydeligt fremtræde. E. A.

For den, der skriver disse Linjer, var meget af Gennemlæsningen af Magister H a n s J e n s e n s *Lars Bjørnbak og den bjørnbakske Bevægelse* som et Stykke Barndomstid genoplevet i Erintringen. Mange af de Begivenheder, der skildres, og mange af de Bipersoner, der omtales, levede endnu mer eller mindre klart i Mindet fra den bjørnbakske Bevægelses Tid — Sophus von Haven, Niels Jensen Aabo (bedre kendt som Niels Jensen Dyngby) og Søren Kjær, og fremfor alle naturligvis Hovedpersonen i Bogen: Lars Bjørnbak. Endnu lever der paa Aarhusegnen adskillige, for hvem Hans Jensens Bog har vakt til nyt Liv mange gamle og gode Minder fra deres Barndom og Ungdom.

Dette skal nu ikke forstaas saaledes, som om Bogen kun er af lokal Interesse for de bjørnbakske Egne og de endnu levende